

Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ
ΣΥΣΤΑΤΙΚΟ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΗΧΗΣΗΣ

Αθανασίου Ι. Παϊβανά

Καθηγητού Μαθηματικών, Πληροφορικής, Βυζαντινής Μουσικής
Master of Business Administration (MBA), University of Illinois U.S.A.

Πεύκη 2004

Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΥΣΤΑΤΙΚΟ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΗΧΗΣΗΣ

«Ψάλλε συνετῶς καὶ εὐρύθμως καὶ ἔση ὡς νεοσσός ἀετοῦ ἐν ὕψει αἰρόμενος»

(αββάς Νείλος)

ΜΕΡΟΣ Α'

Η Ψαλτική της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι Τέχνη και ταυτόχρονα Επιστήμη. Ως τέχνη είναι «καρπός» του πνεύματος και ανεπανάληπτη δημιουργία τετελεσμένη σε διάφορες χρονικές περιόδους και σε διάφορους τόπους. Ως επιστήμη έχει την τεχνική της και τα συστατικά της στοιχεία, τα οποία ασφαλώς εξελίσσονται πάντοτε προς το τελειότερον. Τόσον ως τέχνη όσο και ως επιστήμη, η Ψαλτική είναι ζωντανή και αδιάκοπη παράδοση.

Πριν προσεγγισθεί το θέμα της Ψαλτικής Τέχνης στην Ορθόδοξη Λατρεία, θα παρατεθούν συνοπτικά κάποια ιστορικά στοιχεία που έχουν σχέση με την ανάπτυξη της Μουσικής στη λατρεία της Πίστεώς μας.

Η εισαγωγή της Μουσικής στους ευκτηρίους οίκους των Χριστιανών είναι αρχαιότατη. Οι Χριστιανοί ανέκαθεν στις συναξείς τους πλην των ευχών και των δεήσεων, χρησιμοποιούσαν και την Μουσική. Το παράδειγμα για τη συμμετοχή της Μουσικής στη λατρεία δόθηκε από τον θεμελιωτήν της θρησκείας μας κατά το Μυστικό Δείπνο, ο οποίος επισφραγίσθηκε δια της ιεράς υμνωδίας (Ματθ. ΚΣΤ 30). Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος επ' αυτού μας αναφέρει ότι το τελειότερον πρότυπον και η θεμελιώδης βάση για την υμνωδία όλης γενικώς της Εκκλησίας της Καινής Διαθήκης υπήρξεν ο Ιησούς Χριστός αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ὁ Σωτὴρ ὕμνησεν ὅπως καὶ ἡμεῖς ὕμνῶμεν ὁμοίως».

Οι Άγιοι Απόστολοι – στο παράδειγμα των οποίων στηρίζεται η Εκκλησία του Χριστού – μετά την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος ανεδείχθησαν όχι μόνο θεολόγοι και κήρυκες της νέας θρησκείας, αλλά και υμνογράφοι και μελοποιοί, υμνολογούντες τον Κύριον ιεροπρεπῶς ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Άγιος Λουκάς «Καὶ ἦσαν διαπαντός ἐν τῷ Ἱερῷ αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν» (Λουκ. ΚΔ 53).

Στις Πράξεις των Αποστόλων αναφέρεται ότι οι Απόστολοι συνηθροίζοντο, ἔψαλλον καὶ προσηύχοντο τὴν τρίτη, ἕκτη καὶ ἐνάτη ὥρα καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νύκτας, ὅπως οἱ Απόστολοι Παῦλος καὶ Σίλας, οἱ οἱοὶ κατὰ τὸ μεσονύκτιον προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν (Πραξ. Γ' 1 καὶ Ι 9). Οἱ Απόστολοι με ὕμνους καὶ προσευχῆς ἐνταφίαζαν τοὺς νεκρούς. Ἐπιτάφιοι ὕμνοι ἐψάλησαν ἐν τῇ Κοίμῃ τῆς Θεοτόκου καθὼς ἐπίσης καὶ ἐν τῇ ἐνταφίᾳ τοῦ πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου Στεφάνου.

Το γεγονός ότι η Μουσική από των αποστολικών χρόνων χρησιμοποιεῖτο ἐν τῇ Εκκλησίᾳ, βεβαιούται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Ἀπόστολον Παῦλον ὁ οἱοὶ λέγει «Ἄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν τῷ Κυρίῳ» (Κολασσ. Γ' 16). Ἐρμηνεύοντας ὁ

Θεοδώρητος το ρητό αυτό λέγει: «τῆ καρδία ψάλλει ὁ μὴ μόνον τὴν γλῶσσαν κινῶν ἀλλὰ καὶ τὸν νοῦν εἰς τὴν τῶν λεγομένων κατανόησιν διεγείρων».

Κατὰ τους πρώτους αἰῶνας του Χριστιανισμοῦ ἡ μελοποίηση ἐντάσσεται στο ἔργο του ἀνωτάτου κλήρου καὶ γιὰ το λόγο αὐτό ὡς μελοποιοὶ ἀναφέρονται οἱ ἀνώτατοι ἱεράρχες τῆς Ἐκκλησίας μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ὁ Ἱερόθεος Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος, ὁ Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης, ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς κ.α.

Στο σημεῖο αὐτό πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἐκτὸς τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, μεγάλη δραστηριότητα στο χώρο τῆς μουσικῆς ἀνέπτυξαν καὶ οἱ αἰρετικοί, οἱ ὁποῖοι συνέθεσαν καὶ μελοποίησαν ὕμνους ὥστε με αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ διαδώσουν τὶς αἰρετικὲς τοὺς δοξασίες. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θέλοντας νὰ διαφυλάξουν τοὺς πιστοὺς, συνέθεσαν καὶ αὐτοὶ διαφόρους ὀρθοδόξους ὕμνους οἱ ὁποῖοι σώζονται μέχρι σήμερα. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι γιὰ τὴν ἀναίρεση τῶν δοξασιῶν τοῦ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς συντέθηκε ὁ ὕμνος «Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ», ὁ ὁποῖος σύμφωνα με τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης εἶναι ποίημα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, κατ' ἄλλους τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Αυτοκράτορος (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Α. Λασκάρεως σ. 130).

Ἐπὶ βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ Πρεσβυτέρου εἰσήχθη ὁ Χερουβικός Ὕμνος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐψάλλετο.

Ἐπὶ ἐποχῆς Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως μαθητοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ Ἐκκλησία ὥρισε νὰ ψάλλεται στὴ λειτουργία ὁ Τρισάγιος Ὕμνος με τὸν ὁποῖο ἀνυμνεῖται ἡ ὅλως ἀπαθὴς καὶ ἀσώματος τριουπόστατος θεότητα, σὲ ἀντίθεση με τὴ βλάσφημη προσθήκη τῆς ἐποχῆς «Ὁ Σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς», με τὴν ὁποία οἱ αἰρετικοὶ προσπάθησαν νὰ ἀντικαταστήσουν τὸ «ἐλέησον ἡμᾶς».

Ἀν ἀνατρέξει κανεὶς στὰ σχετικὰ με τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς συγγράμματα, θὰ διαπιστώσει ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀνά τοὺς αἰῶνες υπῆρξαν ἀριστοὶ ὑμνογράφοι καὶ μελοποιοὶ, ἐργάστηκαν ἀκάματα καὶ με ζήλο γιὰ τὴν Μουσικὴ, μᾶς παρέδωσαν τοὺς ὕμνους που ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο συστατικὸ τῆς ὀρθόδοξης λατρείας.

Ορισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι:

Μεθόδιος ὁ Πατάρων (ἐπίσκοπος που μαρτύρησε ἐπὶ Διοκλητιανοῦ), Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Κύριλλος Ἱεροσολύμων, Ἐφραίμ ὁ Σύρος, Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, Μάξιμος ὁ Ομολογητής, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, Μεθόδιος ὁ Ομολογητής, Φώτιος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος, Νικήτας Στηθάτος, Ἰωάννης Κουκουζέλης, Μάρκος ὁ Εὐγενικός κ.α.

Ἡ Βυζαντινὴ καὶ Μεταβυζαντινὴ Μουσικὴ τῆς Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας εἶναι ἐκκλησιαστικὴ – λατρευτικὴ τέχνη. Γιὰ το λόγο αὐτό ὀρθᾶ ὀνομάζεται στὴ χειρόγραφη μουσικὴ παράδοση Ψαλτικὴ Τέχνη. Συνυπάρχει ἀρμονικὰ με τὶς ἄλλες λατρευτικὲς τέχνες, ὅπως εἶναι ἡ ὑμνογραφία, ἡ ἀγιογραφία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ξυλογλυπτικὴ.

Η Ψαλτική Τέχνη, όπως και οι όλες οι άλλες, είναι μέσον στη λατρεία και ως εκ τούτου έχει χαρακτήρα αναγωγικό, μυσταγωγικό, κατηχητικό, αφού όπως λέει ο Μέγας Βασίλειος η λατρεία είναι «ή αμετεώριστος περί τό λατρευόμενον θεραπεία». Οι φυσικοί θεραπευτές αυτής της εκκλησιαστικής «καλής τέχνης», της Ψαλτικής, είναι ή τουλάχιστον οφείλουν να είναι οι ιερείς και οι ψάλτες της Εκκλησίας, οι οποίοι πρέπει και μπορούν να είναι και καλλιτέχνες. Η Ψαλτική στην Εκκλησία είναι μέσο με καλλιτεχνικές οπωσδήποτε αξιώσεις και έχει ως σκοπό την ιερή υπόθεση της μυσταγωγίας των πιστών. Από τη χρήση αυτού του μέσου, την καλή ή την κακή, ωφελούνται ή ζημιώνονται (αντίστοιχα) οι πιστοί και επιτυγχάνονται ή ματαιώνονται (αντίστοιχα) οι σκοποί της Εκκλησίας, κατά το μέτρο που αφορά στην μουσική της.

Το βυζαντινό εκκλησιαστικό μέλος είναι βλάστημα της ορθόδοξου λατρείας και αποτελεί το ένδυμα που ντύνει τον ποιητικό λειτουργικό λόγο, τους ψαλμούς και τα τροπάρια τα οποία ψάλλονται στις ακολουθίες του εκκλησιαστικού νυχθημέρου. Ως τέχνη και ως μέσο στην ορθόδοξη λατρεία είναι ζωντανή και αδιάκοπη παράδοση. Ως παράδοση έχει την δύναμη που την ισχυροποίησαν τα μόνιμα και αμετάβλητα στοιχεία της μέσα στην αμετάλλακτη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας και συγχρόνως έχει μια επιβολή ως αξία αυτή καθ' αυτή πέρα από κάθε σύγκριση. Η παράδοση είναι πάντα μία δύναμη και μία αφετηρία για καινούργια δημιουργία. Έτσι έφθασε ως εμάς εξελιγμένη και ερμηνευμένη από τους μεγάλους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς διδασκάλους, μουσικολόγους, πρωτοψάλτες, λαμπαδάρους, δομειστικούς, μοναχούς, ιερομονάχους, επισκόπους, πατριάρχες με μία αδιάκοπη διαδοχή. Όλοι οι υμνογράφοι της Εκκλησίας είναι άγιοι, μοναχοί και ιεράρχες που έζησαν βιωματικά και εξ εμπειρίας τη σχέση τους με τον Θεό. Είναι προφανές ότι η ασματολογία στη λατρεία προϋποθέτει ιερή διάθεση και των μυστών της και των πιστών που την θέλουν αρωγό στη λατρεία τους. «Μάθε ψάλλειν και ὄψει τοῦ πράγματος τήν ἡδονήν οι ψάλλοντες γάρ πνεύματος πληροῦνται ἁγίου» (Ιωάννης Χρυσόστομος).

Η Ψαλτική Τέχνη όπως προαναφέρθηκε είναι μέσο στην λατρεία και ως εκ τούτου έχει χαρακτήρα αναγωγικό, μυσταγωγικό, κατηχητικό. Στο υπόλοιπο μέρος αυτής της εισήγησης θα παρουσιασθούν τα κείμενα τριών ύμνων και θα γίνουν σχόλια για τον τρόπο με τον οποίο η ψαλτική τέχνη αναλαμβάνει την απόδοση των νοημάτων και εννοιών.

Ύμνος 1^{ος}

«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Οὐρανῶν»

(Θεοτοκίον του Εσπερινού του πλαγίου του τετάρτου ήχου)

Είναι γνωστό ότι ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός έγραψε την Οκτώηχο. Στο έργο αυτό περιέχονται όλοι οι θεσπέσιοι ύμνοι οι οποίοι υμνούν το γεγονός της ενδόξου Αναστάσεως του Χριστού. Μεταξύ των ποικίλων ύμνων αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στα περίφημα θεοτοκία κάθε ήχου που ψάλλονται στον Εσπερινό του Σαββάτου. Σε αυτά ο Άγιος Ιωάννης έβαλε όλη την Χριστολογία και Θεοτοκολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ως παράδειγμα αναφέρουμε το θεοτοκίον του πλαγίου του τετάρτου ήχου.

«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Οὐρανῶν διὰ φιλανθρωπίαν ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ἐκ παρθένου γὰρ ἀγνῆς σάρκα προσλαβόμενος καὶ ἐκ ταύτης προελθὼν μετὰ τῆς προσλήψεως, εἷς ἐστὶν υἱὸς διπλοῦς τὴν φύσιν, ἀλλ' οὐ τὴν ὑπόστασιν. Διὸ τέλειον αὐτὸν Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον ἀληθῶς κηρύττοντες ὁμολογοῦμεν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν. Ὅν ἰκέτευε Μῆτερ Ἀνύμφευτε, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν».

Ένας από τους πολλούς μελοποιούς αυτού του θεοτοκίου είναι και ο Ιωάννης ο Βυζάντιος, Πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Από αυτή τη σύνθεσή του αξίζει να σχολιασθούν ιδιαίτερα τα ακόλουθα σημεία:

«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Οὐρανῶν διὰ φιλανθρωπίαν»

Στη φράση αυτή το μέλος ξεκινά ανερχόμενο γρήγορα σε υψηλούς τόνους μιάς και αναφέρεται στον Βασιλέα των Ουρανών. Στην φράση «διὰ φιλανθρωπίαν» κατέρχεται στους μέσους τόνους και μετατρέπεται σε ήχο δεύτερο. Έτσι αποδίδεται το κύριο νόημα της φράσης ότι η αιτία που παρακίνησε τον Υιόν για την ενανθρώπησή του ήταν η αγάπη για το ανθρώπινο γένος και σε καμία περίπτωση η ικανοποίηση της δικαιοσύνης του Θεού, σύμφωνα με τις αιρετικές απόψεις και θέσεις της δυτικής σχολαστικής θεολογίας.

«Ἐκ παρθένου γὰρ ἀγνῆς σάρκα προσλαβόμενος»

Η πλοκή του μέλους είναι τέτοια ώστε ο ήχος με γλυκύ, ήπιο αλλά σοβαρό τρόπο να αποδίδει το νόημα της φράσεως σύμφωνα με την οποία ο Λόγος του Θεού προσέλαβε σάρκα από την Παρθένο Μαρία, την ανύμφευτη μητέρα, την Θεοτόκο της

οποίας το όνομα σύμφωνα με τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό «ἄπαν τό μυστήριον τῆς θείας οἰκονομίας συνίστησι».

«Εἷς ἐστὶν Υἱὸς διπλοῦς τὴν φύσιν, ἀλλ' οὐ τὴν υπόστασιν»

Στην φράση αυτή ο υμνωδός Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός εκφράζει το χριστολογικό δόγμα, αναφορικά με την ένωση των δύο φύσεων στον Χριστό, θέμα για το οποίο ανεπτυχθησαν πολλές αιρετικές δοξασίες ιδιαίτερα από τον Νεστόριο. Ο μελοποιός Ιωάννης ο Βυζάντιος, αποδίδει το «Εἷς ἐστὶν Υἱὸς» με κατά τριφωνία πλάγιο του τετάρτου ήχο ανεβάζοντας σε υψηλούς τόνους το «διπλοῦς τὴν φύσιν» για να τονίσει έντονα ότι ο Χριστός έχει δύο φύσεις, την θεία και την ανθρωπίνη, όμως δεν έχει δύο υποστάσεις, αλλά μια υπόσταση. Η διδασκαλία αυτή του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού σημαίνει ότι ο Θεός δεν είναι αφηρημένη έννοια, αλλά και δεν είναι ένας απλός άνθρωπος. Τα υψηλά αυτά νοήματα συνδυάζονται επιτυχώς με την μελωδία και έτσι ο προσευχόμενος έχει τις προϋποθέσεις να προσεγγίσει τα δογματικά νοήματα του θεοτοκίου.

Ὑμνος 2^{ος}

«Μυσταγωγῶν σου Κύριε»

(Καί νῦν των αποστίχων τῆς Μεγάλης Πέμπτης)

Βάση του ύμνου αποτελεί η ευαγγελική περικοπή, η οποία ομιλεί κατά των πρωτείων και πρωτοκαθεδριών και υπέρ της έσχάτης ταπεινώσης και διακονίας. Την περικοπή αυτή ακούμε στους ιερούς ναούς την Ε΄ Κυριακή των Νηστειῶν (Μάρκ. Ι, 32-45)

«Μυσταγωγῶν σου Κύριε τοὺς μαθητάς ἐδίδασκες λέγων»

Αν ανατρέξει κάποιος στα διάφορα ελληνικά λεξικά της ελληνικής γλώσσας θα διαβάσει ότι το ρήμα μυσταγωγῶ σημαίνει την εισαγωγή και την κατήχηση σε μυστήρια τα οποία σχετίζονται με τη θρησκεία.

Με την λέξη «μυσταγωγῶν» ξεκινά ο ύμνος, ο οποίος μας φέρει στο νού το Μυστήριο της θείας κοινωνίας, καθόσον «τῇ ἁγία καί Μεγάλῃ Πέμπτῃ ἡ Ἐκκλησία ἐορτάζει τόν Μυστικόν Δεῖπνο, δηλαδή τὴν παράδοσιν τῶν καθ' ἡμᾶς φρικτῶν Μυστηρίων» και με πολλούς ύμνους προσπαθεί να προτοιμάσει τους πιστούς ὡπως προσέλθουν στον Μυστικό τούτο Δείπνο. Παρόλα αυτά η λέξη «μυσταγωγῶν» δεν αναφέρεται ἄμεσα στο Μυστήριο της θείας Κοινωνίας, αλλά σε ἄλλο εἶδος μυστηρίου, σε εκείνο δηλαδή των Παθῶν του Κυρίου και μάλιστα στην Σταυρώσεως. Υπαινίσσεται ασφαλῶς εμμέσως και το μυστήριον της θείας Κοινωνίας, αφού στηρίζεται στην θυσία του Σταυρού.

Τα πάθη και προπάντων ο Σταυρός του Κυρίου αποτελούν ὄντως μυστήριον αποκεκρυμμένον «ἀπό τῶν αἰῶνων ἐν τῷ Θεῷ». Ούτε ἄνθρωπος, ούτε ἄγγελος μπορούσε να διανοηθεῖ ποτέ ότι ο Θεός θα ἐλάμβανε σάρκα δια να σταυρωθεῖ και να υποστεί ὡς ἄνθρωπος τους φρικτούς πόνους και τους εξευτελισμούς.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει αναφορά στα εξής:

Οι Ιουδαίοι ανέμεναν τον Μεσσία στη γή ως Παντοδύναμο άρχοντα ο οποίος θα επάτασε τους εχθούς του Ισραήλ και θα ίδρυε με κέντρο τα Ιεροσόλυμα κραταιά βασιλεία, καραταιότερη της βασιλείας του Δαυΐδ. Τέτοιες αντιλήψεις είχαν και οι μαθητές του Ιησού παρά την τριετή μαθητεία τους πλησίον Του. Δεν μπορούσαν να φαντασθούν τον Χριστό σταυρωμένο και δεν ήταν δυνατόν να παραδεχθούν ότι «έν τῇ ἀδυναμία καί τῇ αἰσχύνῃ τοῦ Σταυροῦ» θα ήταν η δύναμη και η δόξα του Χριστού.

Ο Κύριος γνώριζε ότι οι μαθητές του θα εσκανδαλίζοντο, δηλαδή θα εκλονίζοντο απέναντί του ή με άλλα λόγια θα τα «έχαναν» όταν μετά από λίγο θα τον έβλεπαν αντί του θρόνου, πάνω στον Σταυρό, πάσχοντα. Προσπαθεί λοιπόν να τους εισαγάγει στο μυστήριο των Παθών του για να μη νομίσουν ότι η σταύρωσή του θα είναι εξ αδυναμίας, αλλά να καταλάβουν ότι το έργο του επί της γής (αυτήν τη φορά, μιας και θα υπάρξει και δεύτερη έλευση), είναι δι' αυτού του τρόπου (του σταυρικού πάθους) να σώσει τον κόσμο. Αυτό είναι το παράδειγμα της ύψιστης ταπείνωσης με το οποίο υποδεικνύει στους μαθητές του ότι και αυτοί θα πρέπει να ακολουθήσουν τον ίδιο δρόμο της ταπείνωσης και της θυσίας.

Λέγει λοιπόν ο υμνογράφος:

«Εισάγων Κύριε τους μαθητές σου στο μέγα μυστήριο του Σταυρού τους edίδασκες λέγων: Φίλοι μου προσέξτε να μη σας χωρίσει κανένας φόβος από μένα. Εάν πάσχω, όχι εξ αδυναμίας, αλλά εκουσίως για να σώσω τον κόσμο. Μην κλονίζεσθε λοιπόν απέναντί μου διότι δεν ήλθα στη γη για να υπηρετηθώ και να δοξασθώ, αλλά για να δώσω τη ζωή μου ως λύτρον και να εξαγοράσω τον κόσμο εκ της αμαρτίας. Εάν λοιπόν είσθε φίλοι μου και με αγαπάτε, εμένα να μιμησθε, το δικό μου παράδειγμα να ακολουθήτε. Όποιος θέλει να είναι πρώτος κατά την τιμή, ας γίνει με την ταπείνωσή του απέναντι των άλλων τελευταίος. Ο κύριος, ο αφέντης ας γίνει όπως ο υπηρέτης. Μείνετε δια της πίστεως ενωμένοι με εμένα για να φέρετε πλούσιο καρπό αρετής, όπως το ωραίο και μεγάλο σταφύλι. Εσείς είστε οι κλάδοι και εγώ είμαι η ρίζα, η αληθινή κληματαριά,, η οποία μεταδίδει στα κλαδιά τους ζωτικούς χυμούς».

Πρέπει να επισημανθούν ιδιαίτερα τα τελευταία λόγια του ύμνου «μείνατε έν έμοι ίνα βότρυν φέρητε έγω γάρ είμι τῆς ζωῆς ή άμπελος». Η φράση αυτή προέρχεται από το ευαγγέλιο του Ιωάννου ΙΕ 1-5 και έχει άμεση σχέση με την έννοια της πρώτης λέξης του ύμνου «Μυσταγωγών», δηλαδή με το μυστήριο της θείας Κοινωνίας δια του οποίου οι πιστοί ενώνονται με τον Χριστό και παίρνουν το νάμα της αιωνίου ζωής.

Σημειωτέον ότι όσοι έχουν υπερήφανο φρόνημα και υπερφίαλες αξιώσεις «επί γής», θέλουν να υπηρετούνται και δοξάζονται από τους άλλους και όχι να ταπεινώνονται και να υπηρετούν τους άλλους.

Ο ύμνος αυτός ψάλλεται σε ήχο πλάγιο του πρώτου. Το ήθος του πλαγίου του πρώτου χαρακτηρίζεται φιλοϊκτιρμον και θρηνώδες. Δηλαδή πολλά από τα μέλη του μοιάζουν με θρήνο ή εκφράζουν συναισθήματα συμπαθείας.

Ο μελοποιός του ύμνου αυτού, Θρασύβουλος Στανίτσας (άρχων πρωτοψάλτης της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας), φρόντισε με τις ποικίλες μελωδικές γραμμές να υπηρετήσει άριστα τον λόγο, δηλαδή το κείμενο του ύμνου. Αξίζει να προσεχθεί η μουσική ερμηνεία των φράσεων «ώ φίλοι όρᾶτε μηδείς ήμᾶς χωρίσει μου φόβος» και

«εἰ οὖν ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ, ἐμέ μιμεῖσθε», στις οποίες είναι διάχυτο μέσω του πλαγίου του πρώτου ήχου, το φιλοίκτηριμον και φιλεύσπλαχνο του Κυρίου Ιησού προς τους μαθητάς του και ταυτόχρονα το πανηγυρικό και χαρμόσυνο, αφού ο Κύριος είναι η πηγή της ζωής. Το ήθος της μελωδίας στην φράση «οὐ γάρ ἦλθον διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν μου λύτρον ὑπὲρ τοῦ κόσμου» μεταλλάσσεται και μετατρέπεται σε παθητικό και θρηνώδες, αποδίδοντας έτσι το βάθος της έννοιας της φράσης.

Ὑμνος 3^{ος}

«Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή»
(Δοξαστικὸν των αποστίχων της Μεγάλης Τετάρτης)

Το κείμενο του δοξαστικού είναι έργο της Κασσιανής και το μελοποίησε ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος. Στο έργο αυτό η ύψιστη ποιητική τέχνη συναγωνίζεται με την τέχνη της μουσικής. Το μουσικό αυτό έργο είναι από τα πλέον αριστουργηματικά και ωραιότερα δείγματα του αργού στιχηραρίου. Ο Πέτρος επιμελήθηκε ιδιαίτερα τη σύνθεση αυτή και ανέπτυξε τέτοια πλοκή στις μουσικές γραμμές, δίνοντας μεγάλη βάση στη ζωντανή έκφραση των εννοιών του δοξαστικού όπως η Κασσιανή μοναχή μας το παρέδωσε. Μέσα από την πλοκή μου μέλους επιτυγχάνεται η άριστη απεικόνιση των εννοιών της συναίσθησης της αμαρτωλότητας, της μετανοίας, της συντριβής και της εκ βάθους καρδίας της ταπεινής ικεσίας της αμαρτωλής γυναίκας του Ευαγγελίου για την οποία ομιλεί το δοξαστικό. Σε πολλά σημεία του μέλους ο ακροατής έχει την αίσθηση ότι ακούει τους στεναγμούς της, βλέπει τα δάκρυά της, αντιλαμβάνεται τον πόνο της ψυχής της για το έλεος του Θεού, νοιώθει την ευγνωμοσύνη και την αγάπη της για τον Θεό.

Η σύνθεση των μουσικών γραμμών στο δοξαστικό αυτό είναι ύψιστης τεχνικής. Υπάρχει συμμετρία των αναβάσεων και των καταβάσεων, έντεχνη εναλλαγή των ήχων με την οποία ο μουσουργός πετυχαίνει να υπηρετήσει άριστα τον λόγο και τις ποικίλες έννοιες καθώς και τις ψυχικές καταστάσεις τις οποίες το κείμενο παρουσιάζει. Ο ήχος του δοξαστικού είναι πλάγιος του τετάρτου. Υπάρχουν όμως εναλλαγές με γραμμές των ήχων Α', Β', Γ', Δ' πλάγιο του πρώτου και πλάγιο του δευτέρου. Η μετάβαση από τον ένα ήχο στον άλλο είναι τόσο ομαλή ώστε να σχηματίζεται αρμονικό σύνολο εντυπωσιακών μουσικών γραμμών.

Απαιτείται πολύς χρόνος για να αναλυθεί και παρουσιασθεί ο τρόπος με τον οποίο οι μουσικές γραμμές του δοξαστικού της Κασσιανής πετυχαίνουν να αποδώσουν τέλεια τις νοηματικές έννοιες του κειμένου δίνοντας ακόμη μεγαλύτερη αξία στο κείμενο.

Ενδεικτικά θα παρουσιασθούν ορισμένα αποσπάσματα του δοξαστικού ώστε με αυτόν τον τρόπο να γίνει κατανοητό το αποτέλεσμα από την αρμονική και συμπληρωματική συνύπαρξη της βυζαντινής μουσικής και του κειμένου στην ορθόδοξη λατρεία.

«Κύριε ἢ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις»

Η μελωδία της επίκλησης "Κύριε" με την οποία ξεκινά το δοξαστικό δίνει ευθύς αμέσως την εντύπωση της ταπεινής ικεσίας προσφερομένης εκ βάθους καρδίας. Στη φράση «ἢ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις» το μέλος μετατρέπεται σε χρωματικόν (πλάγιος του Β' ἤχος) ὥστε ἔτσι να δοθεῖ ἡ ἔννοια τῆς ἀμαρτίας ὡς κάτι θλιβερό, δυσάρεστο καὶ ἀπαίσιο.

"Περιπεσοῦσα γυνή"

Το μέλος επιστρέφει στιγμιαία στον κύριο ἤχο, μεταβάλλεται σε χρωματικό καὶ ἀκολουθεῖ κατάβαση φθάνοντας σε βαρύτατους τόνους για να απεικονίσει το βάθος τῶν κακῶν καὶ τὸ σημεῖο στο οποίο εἶχε φθάσει ἡ ἀμαρτωλὴ γυναίκα.

"Ὁδυρομένη μύρα Σοι πρὸ τοῦ ἔνταφιασμοῦ κομίζει"

Η φράση " Ὁδυρομένη μύρα Σοι " ἀποδίδεται σε ἤχο πλάγιο του δευτέρου προκειμένου να εκφρασθεῖ καὶ ἀποδοθεῖ ὁ πένθιμος χαρακτήρας του ὀδυρμού.

"Ὁἶμοι λέγουσα ὅτι νύξ μοι ὑπάρχει"

Η μουσικὴ ἐρμηνεία τῆς φράσης ξεκινά με τὸν κύριο ἤχο (πλάγιο του τετάρτου) καὶ στη συνέχεια μεταλλάσσεται σε δεύτερο καὶ με αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδίδεται τὸ αἶσθημα πόνου. Το μέλος ἐκτίνεται σε τόνους ὄχι ὀξείας ὥστε να μην ξεφύγει ἀπὸ τὸ σχῆμα τῆς ταπεινῆς ικεσίας. Στη φράση "νύξ μοι ὑπάρχει" τὸ μέλος κατέρχεται σε πολὺ χαμηλοὺς τόνους καὶ ἔτσι ἀποδίδεται ἡ ἔννοια του σκότους τὸ οποίο προκαλεῖ ἡ ἀμαρτία.

"Ἔρωσ τῆς ἀμαρτίας"

Ἀνάπτυξη του μέλους ξεκινά σε ἤχο πρῶτο με τὸν οποίο ὁ μελουργὸς πετυχαίνει ευφρόσυνα να εκφράσει τὴν ἐρωτικὴ διάθεση ἡ ὁποία στην ἀρχὴ φαίνεται ευχάριστη καὶ διασκεδαστικὴ. Ἀμέσως ὁμως στη λέξη "ἀμαρτίας" τὸ μέλος μετατρέπεται σε χρωματικό, παθητικὴ με τὸ οποίο καταδεικνύεται πόσο γρήγορα ἡ ἀρχικὴ ἀπατηλὴ ἐντύπωση διαλύεται καὶ τὴ θέση τῆς παίρνει ἡ θλιβερὴ κατὰπτωση καὶ στενοχώρια.

"Δέξαι μου τὰς πηγὰς τῶν δακρῶν"

Η φράση ἀποδίδεται με ἔξαρση τῆς φωνῆς ὥστε να φανεῖ ὁ πόνος τῆς Ψυχῆς καὶ ταυτόχρονα ὁ ζωηρὸς πόθος να εἰσακουσθεῖ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν δέηση. Στη πορεία του τὸ μέλος στη φράση αὐτὴ κατέρχεται ἀπὸ τὸς υψηλοὺς τόνους σε χαμηλοτέρους ὥστε να εκφρασθεῖ ἡ ικεσία, ἡ ἐπίκληση του ἐλέους του Θεοῦ καὶ τὰ δάκρυα τῆς ἀμαρτωλῆς γυναίκας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΟΙ ΑΝΑΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΪΑΣ (Γρ. Θ. Στάθη, Αθήναι, 1979)
2. ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΠΑΡ ΗΜΙΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ (ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1890)
3. ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΙΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ (Δ. Γ. Παναγιωτοπούλου 1947).
4. Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΛΑΤΡΕΙΑ (ΓΡ. Θ. ΣΤΑΘΗ ΑΘΗΝΑ 1986.